

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 130.31

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.1>

ВПЛИВ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ СТРАХІВ НА СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ У ПЕРІОД РАННЬОЇ ЮНОСТІ

Руслана Білоус

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
факультет права, гуманітарних та соціальних наук,
кафедра психології, педагогіки та філософії
вул. Першотравнева, 20, 39600, м. Кременчук, Полтавська область, Україна*

Ганна Лебединська

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
факультет права, гуманітарних та соціальних наук,
кафедра психології, педагогіки та філософії
вул. Першотравнева, 20, 39600, м. Кременчук, Полтавська область, Україна*

Стаття присвячена висвітленню проблеми екзистенціальних страхів у період ранньої юності. Страх розглядається в історичній перспективі філософії екзистенціалізму. Описано вплив філософії екзистенціалізму на психологічні розробки страху і тривоги. Визначено, що значний вплив на психологічні та психіатричні концепції страху і тривоги має філософія екзистенціалізму. Ці погляди заклали основу таких напрямів сучасної психологічної думки, як гуманістична (екзистенціальна) психологія і антропологічна психіатрія. Підкреслено, що вивчення екзистенційних страхів особистості сприяє розкриттю істинного потенціалу людини. Екзистенційні страхи в юнацькому віці впливають на активність і розвиток особистості. Доведено, що такі страхи властиві кожній людині і не завжди є усвідомленими, що своєю чергою ускладнює утворення смисложиттєвої спрямованості особистості, формування якої особливо важливе в цей віковий період. Проаналізовані особливості смисложиттєвих орієнтацій у молоді. У цьому віці відбувається самовизначення особистості: приймає важливі рішення, робить вибір устрою власного життя, що приводить до високої тривожності щодо правильності оцінки свого вибору. Проведено дослідження, мета якого полягала у виявленні психологічних особливостей прояву екзистенційних страхів в юнаків. З огляду на специфіку теми та вік досліджуваних використано методики, спрямовані на вивчення психологічних особливостей екзистенційних страхів юнаків, а саме: опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості (О. Івлева і Ю. Щербатих); шкала екзистенції А. Ленгле, К. Орглер. Результати дослідження дозволили встановити, що найбільш актуальними екзистенційними страхами юнаків є страх захворіти, страх старості та публічних виступів. Переважна кількість респондентів має середні показники смисложиттєвих орієнтацій, тобто сприйняття юнаками самого процесу життя як цікавого, емоційно збагаченого і наповненого сенсом. Перспективним для майбутнього продовження дослідження вбачається вивчення впливу національної культури на виникнення та прояв екзистенційних страхів юнацтва.

Ключові слова: екзистенційний страх, смисложиттєві орієнтації, юнацький вік, тривожність.

Проблема страху займає особливе місце в сучасному науковому пізнанні. Економічні, соціальні та політичні умови життя за останні 10–15 років привели до підвищення впливу стресового чинника на людське життя. Страхи і тривоги стають невід'ємною частиною життя, впливають на формування і розвиток особистості загалом. Саме тому в центрі

наукового осмислення сьогодення актуалізується необхідність аналізу сфери індивідуальних та соціальних страхів. На відміну від болю та інших видів страждань, страх виникає в разі їх передбачення. Тому дуже важливо для особистості правильно оцінювати свої страхи та знаходити шляхи для їх подолання, особливо в юнацькому віці, коли втілення в життя власних потреб, бажань, прагнень, інтересів і почуттів призводить до підвищеного рівня невдоволення життям, невміння планувати власне майбутнє. Виникає необхідність дослідити екзистенційний страх як важливої частини людського буття.

Перші спроби дослідити проблему страху були зроблені у філософії практично в усіх її наукових школах і напрямках (Платон, Аристотель, Г. Гоббс, Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Кант, Л. Фейєрбах, С. К'єркегор). Але незважаючи на значну кількість досліджень феномена, для поняття «страх» відсутнє чітке та загальноприйняте визначення.

Для осмислення поняття страху спочатку важливо виділити холистичні (тобто пронизані ідеєю цілісності) устремління Аристотеля, погляди Р. Декарта (страх – це крайня ступінь боягузтва, подиву і боязні), учення Б. Спінози про походження і природу афектів, його системний підхід до розуміння страху. Д. Юм діалектично з'єднав поверхневі (ситуаційні) і базисні (індивідуальні) причини страху. Опис сутності страху і ролі, яку він відіграє в людському житті на духовному рівні, можна зустріти в художній літературі і в роботах екзистенціалістів [1]. Екзистенціальна філософія намагається зрозуміти страх як умову становлення справжнього людського існування або як втрату приналежності людини світу. Найчастіше страх сприймається через негативно забарвлений емоційний процес.

Страх породжує етичне і водночас супроводжує етичний стан. Виводячи стан страху з невинності, С. К'єркегор [2] тим самим усуває почуття провини через переживання страху. Про своє прозріння він написав невелику книжку «Про поняття страху», в якій наголошував, що саме свобода вибору викликає страх і тривогу. С. К'єркегор акцентував на фундаментальних відмінностях між тривогою і страхом: у разі відчуття страху людина рухається в одному напрямку, подалі від загрожуючого об'єкта, у разі тривоги ж є тривалий внутрішній конфлікт і амбівалентне ставлення до об'єкта. С. К'єркегор наполягав на положенні про тривогу, хоча цей стан на стадії роздумів насичений більш певним змістом, сам зміст ніколи не можна повністю зарахувати до конкретних предметів, оскільки він відображає внутрішній стан конфлікту.

З. Фрейд стверджував, що страх – афективний стан, почуття характеру незадоволення [3]. Автор розрізняє реальний та невротичний страхи. Реальний страх є біологічною реакцією на небезпеку і пов'язаний із рефлексом втечі, інстинкт самозбереження, невротичний – страх очікування, «безпредметна емоційна реакція», джерелом якої є сексуальні та агресивні потяги, пригнічені в дитячому віці. Невротичний страх відрізняється від реального джерелом небезпеки: перший страх знаходиться у внутрішньому, а не в зовнішньому світі.

У разі відчуття страху увага людини обмежена об'єктом, сили організму мобілізуються для боротьби; людина має змогу втекти від об'єкта, оскільки об'єкт займає певне положення в просторі. У разі тривоги ж спроби уникнути загрози зазвичай провокують нерозумну поведінку (людина не пов'язує тривогу з певним місцем у просторі, тому не знає, куди подітися).

К. Ясперс [4] вважав, що екзистенціальний страх – одна з добродійних сил, що дають людині змогу перейти з повсякденного буття (буття в світі) в екзистенціальний план буття, світ вільної волі. Тривожність сприяє створенню ситуації, за допомогою якої людина може прорватися до справжньої свободи як виходу за межі буття. Екзистенціальний страх – це те, що зберігає суть людини, змушує її звернутися до Бога або філософії,

тобто до трансцендентного – того, до чого прагне екзистенція, тому що є її найважливішою характеристикою.

У філософії страх і тривога є екзистенціалами, тобто виразом нерозривної єдності, злиття буття людської свідомості та буття світу. При цьому в екзистенціалах є глибинний, ірраціональний, метафізичний страх-тривожність та неемпіричний страх-боязнь.

Проблема страху знайшла відображення також і у філософії М. Гайдеггера [5]. Страх породжується буттям – присутністю. М. Гайдеггер вважав, що метафізичний страх, тривожність зумовлені основним напрямом екзистенції – до межі, до смерті, в «ніщо». Власне, тільки екзистенціальний страх може врятувати людину від нав'язаної форми існування, життя у світі речей, переваги моментів сьогодення, втечі від правди про своє існування, від усього того, позначеного М. Гайдеггером поняттям «недійсність», вказуючи, що в цьому випадку людина не живе, їй «живеться». Її життя втрачає головний елемент – модус майбутнього (збігається, за М. Гайдеггером, із фізичним часом), який тільки і надає життю («тут буття») справжнього існування. У разі недостовірності майбутнього не існує, а життя стає нескінченним повторенням, тобто стає справжнім. А справжнє існування характеризується такими рисами: перевага моментів майбутнього; спрямованість до смерті; усвідомлення людиною своєї історичності; смерті та свободи буття можна досягти тільки перед лицем смерті.

Ж.-П. Сартр [6] зазначав, що людина приречена бути вільною, а чинником усвідомлення свободи виступає страх. Людина в ситуації страху інстинктивно відчуває, як між минулим і майбутнім втручається ніщо або свобода. У нерелективних актах людина не усвідомлює це «ніщо», що відділяє «сутність від вибору» і тому не відчуває страху. Ж.-П. Сартр на цьому прикладі порівнює страх із запамороченням, яке охоплює людину на краю прірви. Людина може спробувати «заховати» від себе свою свободу, перекласти відповідальність на суспільство, на інших індивідів, нарешті, на Божу волю, але це буде самообман. Індивід не може уникнути повної відповідальності за вибір. Все, що одна людина може зробити для іншої, висвітлює можливі дії і значення волі для забезпечення справжнього вибору. Для Ж.-П. Сартра і його послідовників життя не має ні сенсу, ні мети, але разом із тим індивіди можуть надати сенс своєму існуванню, вдаючись до вибору, який ствердить їх як особистостей.

Важливе теоретико-методологічне значення для осмислення досліджуваної проблеми мають напрацювання вітчизняних науковців, таких як Л. Газнюк, Т. Лютого, О. Туренко, Н. Хамітова та інших.

Так, О. Туренко здійснив теоретико-методологічне дослідження феномена страху. Учений наголошує, що страх є надзвичайно важливою проблемою людського буття, адже він, проникаючи у свідомість кожної людини, може суттєво впливати на її життя і діяльність. Він запропонував гіпотезу, що для «Я-свідомості» страх є нумінозним першовідчуттям, яке супроводжує народження самої свідомості, і силою, через яку людина зустрічається з Ніщо. Страх стає «родинною плямою» свідомості, яка витісняє в колективне несвідоме і табує для самої себе з метою раціонального становлення в осьбутті [7].

Страх як екзистенціал буття формується у процесі життєдіяльності людини, котра спрямована на задоволення потреб. Однією з основних потреб, яка лежить в основі страху, П. Сімонов [8] вважає потребу самозбереження дуалістичного характеру. З одного боку, вона є прагненням людини до стійкості свого буття, а з іншого – до зміни форм його прояву. Людина прагне створити безпеку життєдіяльності і творчої самореалізації. Водночас відсутність безпеки, соціальної захищеності, які породжують ситуацію страху, не дають змоги людині розкрити свої здібності.

Роль екзистенціалу страху в житті людини розкривається у функціях, які він виконує. Розглянувши основні функції екзистенціалу страху, визначили, що існують негативні та позитивні аспекти його впливу на існування сучасної особистості.

Однією з найбільш виражених є мобілізуюча функція, яка полягає в мобілізації сил організму людини, котрі є необхідними в критичних ситуаціях. Регулююча функція страху проявляється в здатності страху регулювати агресію (агресивність людини), що допомагає створювати соціальний порядок. Так, наприклад, страх покарання стримує прояв первинної біологічної агресії, а отже, стримує поведінку людей у межах встановленої норми. Страх допомагає запам'ятовувати небезпечні або неприємні події, в цьому розкривається його стимулююча функція. Крім того, страх виконує зосереджуючу функцію – допомагає вибрати стратегію поведінки, за умов відсутності необхідної інформації. Особливо актуально ця функція є в сучасному інформаційно невизначеному середовищі.

Отже, страх є не тільки соціально-філософським феноменом, а й психологічним, який не можна оцінити однозначно та беззаперечно, хоча його обсяг та зміст надзвичайно різнопланові.

Екзистенційні страхи пов'язані з інтелектом і викликаються роздумами над смислоттєвими питаннями: страх перед смертю, часом, безглуздістю людського існування тощо.

Науково-психологічне вивчення страху, як і емоційних станів загалом, веде свій початок від праці Ч. Дарвіна, який одним із перших виділив регуляторну роль емоцій у поведінці ссавців, зазначивши, що емоційні сигнали страху, радості, гніву і мімічні та пантомімічні рухи мають адаптивне значення.

Можна зазначити, що екзистенціальний світогляд лежить в основі багатьох напрямів сучасної психології, психіатрії і психотерапії. На думку Дж. Уотсона [9], страх – це фундаментальна, вроджена, первинна емоція (на рівні з гнівом та любов'ю), що з'являється з моменту народження. Визначається страх як специфічний тип вісцеральних реакцій на основі умовних рефлексів. Такий набутий страх має значну стійкість через невідомість первинного подразника.

Ф. Ріман і О. Маурер вважали страх реальним сигналом, що попереджує про наближення загрози та мотивує захисні реакції. Пізніше О. Маурер дійшов висновку: почуття страху є єдиною рушійною силою поведінки людини на рівні «Я» [10].

Американський дослідник людських емоцій К. Ізард [11] визначає страх на рівні найбільш небезпечних емоцій. Інтенсивний страх призводить навіть до смерті, але при цьому може служити застережливим сигналом і змінювати напрям думки, поведінку. За К. Ізардом, страх складається з певних і цілком специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки та специфічного хвилювання, що виникає через очікування загрози або небезпеки.

Значна частина екзистенційних страхів, які мають тимчасовий характер, певною мірою зумовлена віковими особливостями. При патологічній загостреності екзистенційні страхи можуть негативно позначатися на становленні особистості, самооцінці, підірвати творчий потенціал розвитку і привести до різних соматичних захворювань.

Формування страхів у ранньому юнацькому віці визначається специфікою світогляду людини та пов'язується з розвитком специфічних характеристик особистості: нестабільністю, емоційною нестійкістю, сприйнятливостю до зовнішніх стимулів, тому емоційні та психічні навантаження можуть спровокувати виникнення стресу та екзистенційних страхів.

Це підтверджують емпіричні дослідження, проведені на базі загальноосвітньої школи серед учнів дев'ятих класів. За допомогою методики діагностики ієрархічної струк-

тури актуальних страхів особистості Ю. Щербатих і О. Івлевої спостерігаємо, що найбільш актуальними страхами учнів є страх захворіти (36%), також домінують боязнь старості та публічних виступів (29%). Переважання екзистенційних страхів пояснюється емоційною нестабільністю, сприйнятливістю до зовнішніх подразників, роздумами над смислотвірними питаннями (страх перед смертю, старістю, перед майбутнім, перед безглуздістю людського існування тощо), налагодженням міжособистісних стосунків.

Оскільки під час діагностики актуальних страхів юнаків було виявлено домінування екзистенційних страхів, доцільним було також дослідження екзистенційної сповненості та її рівня в респондентів за допомогою шкали екзистенції А. Ленгле, К. Орглер. Аналіз даних свідчить про середній рівень за шкалою самодистанціювання (57,1%) в респондентів, що вказує на здатність дивитися на себе з деякої дистанції, відштовхуючись від своїх бажань, почуттів і намірів, адекватно оцінюючи ситуацію. Показники за шкалою самотрансценденції вказують на низькі показники (7,1%) учнів, що говорить про емоційну бідність у відносинах із світом та людьми, нездатність реально реагувати на виникаючі почуття та емоції. Недостатність емоційності сприяє зниженню впевненості в собі. Домінування середнього рівня по субшкалі свобода (64,3%) свідчить про ясність і міцність формування суджень під час прийняття рішень, легкість знаходження альтернативних варіантів у процесі прийняття рішень. Переважання середнього рівня відповідальності (71,4%) говорить про недостатню зрілість школярів, зростання серйозного ставлення до життя, піклування про себе, збільшення відповідальності за свої вчинки, формування уміння доводити до кінця розпочаті справи тощо.

Отже, страх є єдиним метафізичним, трансцендентно-психологічним та соціокультурним феноменом, який має безліч станів та реакцій на загрозу життя, соціальні та моральні цінності, самооцінку людини, що охоплює усі сфери буття людини. Перспективним для майбутнього продовження дослідження видається вивчення впливу національної культури на виникнення та прояв екзистенційних страхів в юнаків.

Список використаної літератури

1. Андрусенко В.А. Социальный страх (опыт философского анализа). Оренбург : Оренбургский госуниверситет, 1995. 172 с.
2. Кьеркегор С. Страх и трепет. Понятие страха. Болезнь и смерть. Москва : Республика, 1993. 383 с.
3. Фрейд З. Страх и жизнь влечений. Введение в психоанализ : лекции. Москва : Наука, 1989. 415 с.
4. Экзистенциальная психология. Экзистенция / под ред. Р. Мэя. Москва : Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001. 622 с.
5. Хайдеггер М. Бытие и время. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.
6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии. Москва : Республика, 2000. 639 с.
7. Базалук О.О. Несвідоме і свідоме як об'єкт філософського пізнання (До характеристики евристичних можливостей). *Науковий вісник. Сер. Філософія*. 2001. Вип. 7. С. 97–101.
8. Симонов П. Мозг и творчество. *Вопросы философии*. 1992. № 11. С. 13–24.
9. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Москва : Изд-во Московского университета, 1994. 200 с.
10. Риман Ф. Основные формы страха. Москва : Алетея, 1999. 336 с.
11. Изард К. Эмоции человека. Москва : Директ-Медиа, 2002. 954 с.

THE INFLUENCE OF EXISTENTIAL FEARS ON SENSIVE ORIENTATIONS IN EARLY YOUTH

Ruslana Bilous

*Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
Faculty of Law, Humanity and Social Sciences,
Department of Psychology, Pedagogy and Philosophy
Pervomayskaya str., 20, 39600, Kremenchuk, Poltava region, Ukraine*

Anna Lebedynska

*Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
Faculty of Law, Humanity and Social Sciences,
Department of Psychology, Pedagogy and Philosophy
Pervomayskaya str., 20, 39600, Kremenchuk, Poltava region, Ukraine*

The article is devoted to the problem of existential fears in early adolescence. Fear is considered in the historical perspective of the philosophy of existentialism. The influence of the philosophy of existentialism on the psychological development of fear and anxiety is described. It is determined that the philosophy of existentialism has a significant influence on psychological and psychiatric concepts of fear and anxiety. These views laid the foundation for such areas of modern psychological thought as humanistic (existential) psychology and anthropological psychiatry. It is emphasized that the study of existential fears of the individual helps to reveal the true potential of man. Existential fears in adolescence affect the activity and development of personality. It is proved that such fears are inherent in every person and are not always realized, which in turn complicates the formation of meaning-oriented personality, the formation of which is especially important at this age. Peculiarities of meaningful life orientations in youth are analyzed. At this age there is a self-determination of the individual: he makes important decisions, makes a choice of the order of his own life, which leads to high anxiety about the correctness of the assessment of his choice. A study was conducted, the purpose of which was to identify the psychological features of the manifestation of existential fears in young people. Taking into account the specifics of the topic and the age of the subjects, methods aimed at studying the psychological features of existential fears of young people were used, namely: questionnaire of hierarchical structure of actual personal fears (O. Ivlev and Y. Shcherbatykh); scale of existence A. Lengle, K. Orgler. The results of the study revealed that the most relevant existential fears of young people are the fear of getting sick, fear of old age and public speaking. The vast majority of respondents have average indicators of meaningful life orientations, ie young people's perception of the process of life itself as interesting, emotionally enriched and full of meaning. Prospective for the future continuation of the study is the study of the influence of national culture on the emergence and manifestation of existential fears of youth.

Key words: existential fear, meaningful life orientations, adolescence, anxiety.